

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.923.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.6/01>**Даценко О.А.**

Криворізький державний педагогічний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄВОЇ УСПІШНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена проблемі життєвої успішності, яка на сьогоднішній момент особливо гостро постала у нашій країні. Підкреслено важливість її дослідження як в концептуальному, так і прагматичному аспектах. Аналіз проблеми експлікації та категоріальної визначеності успішності засвідчує її широку представленість в різних психологічних теоріях. Робиться спроба системного моделювання феномену із врахуванням принципу детермінізму; його трактування з точки зору поліваріативної специфіки; вивчення структурних компонентів та особистісних детермінант. Визначається, що життєва успішність – це метасистемне утворення подвійної природи, що характеризується технологічністю та онтологічністю. Технологічність «апелює» до змісту особистості, її досвіду та якостей, які виступають психологічними каталізаторами успішності; ініціює питання визначення внутрішніх засобів, що забезпечують продуктивність екзистенційних процесів. У ній відображається особистісна зрілість та компетентність, людина виявляється як носій ресурсів та властивостей, необхідних для результативної життєдіяльності. Наголошується на складно структурованому характері технологічності, інтегрованості різних психічних елементів, використовуючи які, людина здатна до свідомої, відповідальної та ефективно розбудови свого життя та самоорганізації. Підкреслюється значення особистісних якостей, індивідуальних характеристик та властивостей як інтроектних предикторів життєвої успішності. Зазначається про роль мотиваційно-ціннісних, рефлексивно-оціночних, когнітивно-операціональних складових в процесах досяжної активності. Окреслено перспективи подальших наукових пошуків. Наголошується на необхідності створення цілісної теоретичної моделі феномену у особистісній парадигмі.

Ключові слова: успішність, технологічність, детермінація, психологічні властивості, досяжна активність.

Постановка проблеми. На етапі радикальних трансформацій, що відбуваються в Україні, зростає роль особисті, здатної до вирішення актуальних проблем. Загострюються питання перспектив країни, підвищуються вимоги до кожної людини, яка б могла ефективно функціонувати в умовах сьогодення. Зростає інтерес до особистості як суб'єкта, який володіє здатностями продуктивного життєздійснення. Соціально-політичні та економічні зміни нашого часу призвели до усвідомлення цінності успіху як для конкретної особи, так і для суспільства загалом. У зв'язку з цим, особливу актуальність виявляє проблема життєвої успішності, вирішення якої передбачає теоретичний аналіз інтроектних предикторів, як психологічних детермінант результативної екзистенційної активності людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

На сьогоднішній момент існує ряд наукових підходів, переважно у вітчизняній психології, де робиться спроба комплексного дослідження успішності. Її пов'язують із узагальненою здатністю до життєздійснення (О. Чиханцова, Л. Дементій, Н. Головчанова та ін); внутрішніми ресурсами досягнення (О. Таранова, Н. Деева, А. Хофман); діяльнісними характеристиками особистості (В. Калін, Є. Колесніков); цілісною та творчою розвиненою індивідуальністю, яка здатна до самотрансформацій та перетворення умов буття (С. Максименко, В. Моляко, В. Татенко, Н. Чепелева, В. Ямницький та ін.); життєтворчими діями (проекування, планування, програмування, здійснення, аналіз та оцінка) (І. Маноха, Г. Несен, Л. Сохань та ін.); самореалізацією та саморегуля-

цією в процесах, спрямованих на відкриття унікального, неповторного в собі та реалізацію цього у власному екзистенційному просторі (В. Татенко, Н. Чепелева, М. Боришевський, Л. Коростильова); копінг-стратегіями та вмінням досягати (В. Бодров, Н. Сирота, Т. Ткачук та ін.). Як інтегральна властивість особистості із сукупністю відповідних якостей, життєва успішність досліджувалась в працях Н. Головчанової, Л. Дементій, Л. Щербакової, С. Кові, Дж. Лусіані, Ф. МакГро, Б. Трейсі та інших. Проте, необхідність формулювання загальної та цілісної теорії успішності, обумовлюють задачі пошуку та обґрунтування особистісних детермінант, як провідних чинників ефективної реалізації власної суб'єктності.

Постановка завдання – теоретичний аналіз особистісних детермінант успішності.

Виклад основного матеріалу. Психологічний аналіз поняття «успішність» засвідчує широку його семантичну розгорнутість поряд із такими суміжними категоріями як «продуктивність», «самоефективність», «результативна життєтворчість», «акме», «досвід» «ресурс», «потенціал» і т.д. Спільним моментом у цих дефініціях є те, що вони, передбачаючи унікальну систему психологічних засобів, відображають ефективність життєвого функціонування людини.

Переважає більшість науковців успішність тлумачить як результативну життєдіяльність та систему досягнень (Л. Сохань, І. Єрмаков, С. Максименко, Т. Титаренко, В. Ямницький, І. Маноха, Ю. Ільїна та ін.); особистісні переживання само-ефективності (Н. Головчанова, О. Таранова, А. Хофман); інтегральну якість особистості, що опосередковує ефективну самоорганізацію і продуктивну активність і т.д. (І. Вернудіна, Н. Деева, Л. Лепіхова, О. Поліванова). Успішність розглядається як об'єктивно-суб'єктивна характеристика, що включає як показники зовнішньої оцінки з боку суспільства, так і внутрішнє переживання ефективності та гармонійності самоактуалізації людини. На думку К. Тернера, «успішність – це постійне здійснення тих цілей, що ми поставили перед собою і які винятково важливі для нас» [14, с. 37]. Тому успішність виступає не тільки як результат, але й процес руху до досягнень, що відбувається через застосування власних можливостей. Вона виявляється як вибір свого шляху та створення умов для його реалізації, втілення в процес самоздійснення особистісного ресурсу, який зумовлює і створення себе, і творче перетворення навколишніх обставин. Як метасистемне утворення, успішність, визначає основні ціннісні

орієнтири і стратегії життя людини, є точкою відліку для суб'єктивного вибору «життєвих координат»; відбиває і презентує людину як суб'єкта і автора життя. Успішність має унікальний та універсальний характер і виступає як сталий показник якості особистості, її верифікованого суб'єктивно-цінного досвіду та життя в цілому. Її сутність полягає у досягненні максимального результату найбільш оптимальним шляхом у процесі співвіднесення своєї діяльності з цінностями та отримання при цьому емоційного задоволення.

На думку В. Ямницького життєва успішність відображає основні ціннісні тенденції та устремління людини, визначає шлях становлення особистості [12]. Вона є процесом і результатом цілісної реалізації всіх потенціалів особистості, акмеологічним проявом її буття. У зв'язку з цим продуктивність розглядається як інтегральний вид активності особистості, що складає симультанну єдність всіх рівнів психіки, завдяки якій індивід реалізує власні цінності та смисли і досягає бажаного.

В контексті цілісного життєвого шляху успішність розглядається як послідовна низка значущих результатів людини, процес досягнення особистістю вершин саморозвитку. Відбувається реалізація власної суб'єктності, трансцендентні прояви активності через співвідношення реальних результатів з суб'єктивною моделлю успішності, яка пролонгована у часі. Феномен успішності пов'язується не з окремим періодом, а цілісною життєдіяльністю в якій людина, як автор володіє вміннями саморозвитку та самовдосконалення. В каузометричній площині успішність є індикатором змістовного, емоційно-насиченого життя, що розвивається відповідно до задуму, планів та значущих цінностей.

На думку Т. Логвінової, Н. Деевої, О. Матеюк, В. Ямницького та ін., успішність є процесом і результатом життєтворчості що залежать від соціальних та індивідуально-психологічних факторів, виступає індикативним маркером співвідношення зовнішнього та внутрішнього аспектів буття. Синергія об'єктивного і суб'єктивного профілів успішності зумовлює виділення найбільш суттєвих її характеристик – технологічності та онтологічності [3].

Онтологічність життєвої успішності охоплює фундаментальні проблеми існування, розвитку, сутнісного, найважливішого; включає «універсальні» принципи, правила та точки опори людського буття; є відображенням продуктивної реалізації смислів, планів та програм. Натомість технологіч-

ність ініціює питання визначення психологічних засобів та способів, що забезпечують ефективність цих екзистенційних процесів. Якщо онтологічність глобальна і окреслюється питаннями змісту життєтворчості, то технологічність питаннями конкретних ресурсів, властивостей та детермінант.

В технологічній парадигмі успішність «апельює» до змісту особистості та залежить від її досвіду та якостей, які, на думку Н. Деєвої, можна впорядкувати за блоками:

- спрямованість (цілепокладання, мотивованість на успіх, реалістичність, оптимістичність, чіткі пріоритети, позитивні установки, орієнтування на майбутнє);

- рефлексивні здібності (прогнозування, аналітичність, критичність, стратегічність та гнучкість мислення тощо);

- регулятивні здібності (цілеспрямованість, незалежність, захопленість, вміння йти на ризик, самоврядування і т. д.) [3].

Технологічність передбачає вироблення особистістю стратегій досягнення мети, оптимальне використання необхідних ресурсів без значного напруження і втрат. В даному контексті успішність є абсолютно суб'єктною, залежною від спеціальних якостей людини, її умінь та навичок. Вона є відображенням особистісної зрілості та компетентності, виявляє людину як носія досвіду та властивостей, необхідних для результативної життєдіяльності. Технологічність можна розуміти, як складний психологічний механізм інструменталізації успішності, який розгортається в рефлексивному співвіднесенні здатності «Я» із бажаннями, смислами та цілями. В її структуру інтегровано різні психічні елементи, використовуючи які, людина здатна до свідомої, відповідальної та ефективно розбудови свого життя та самоорганізації. Т. Логвінова зазначає, що успішність виражає «..властивий спосіб екзистенційного самовираження відповідно до визначених потреб та цінностей, виявляє людину як суб'єкта продуктивної життєтворчої активності» [6, с. 79].

О. Поліванова успішність тлумачить як особистісний феномен, який залежить від рівня прояву загальної досяжної активності, як потенційної здатності йти до мети. Ця унікальна властивість обумовлюється наступними психічними якостями: цілепокладання, мотивація, вміння передбачати, здатність до вчинку, адаптація до зовнішнього середовища, цілісна оцінка ситуації і т. д. [9]. Успішна особистість виявляє себе як константа якостей, що створює нові динамічні структури та інструменталізує досяжну активність.

В. Левченко до внутрішніх чинників досяжності додає наполегливість, віру в успіх своїх справ, лідерські якості, готовність вчитися та вдосконалюватися, психологічна захищеність та стійкість до випробувань [8].

В дослідженнях Б. Тернера виділяється група психологічних факторів, що є концентрованим поєднанням психологічних та соціальних аспектів існування. До неї належить:

- вміння «відчувати мету» та виявляти практичну винахідливість у її досягненні;

- здатність гнучко реагувати на зміни обставин;

- оптимізм та позитивне мислення;

- стресостійкість, здібності використовувати будь-яку ситуацію для особистісного та духовного розвитку;

- вміння працювати з самооцінкою та власним рівнем домагань [11].

Одним з центральних компонентів успішності є самооцінка, яка як постійний процес і результат оцінювання себе і різних сторін свого життя, відображає ступінь їх успішності – неуспішності. Як центральне утворення особистості самооцінка пов'язана із потребою у самоствердженні, визначає домагання і можливості саморозвитку, що фіксуються в показниках продуктивності – непродуктивності. Це такий особистісний механізм, за допомогою якого людина «прив'язує» свої досягнення та невдачі до своїх здібностей, індивідуально-психічних особливостей, соціальних критеріїв, тим самим спрямовуючи і регулюючи свій розвиток. Великого значення в процесах оцінювання успішності – неуспішності надається рефлексії, яка є когнітивним процесом пошуку співвідношення мети, можливостей та результату. Завдяки наявності рефлексивних здібностей відбувається звернення до себе, до результатів своєї життєдіяльності, аналіз взаємозв'язку запланованого та досягнутого.

В дослідженнях Т. Логвінової, успішність розглядається як системна властивість особистості, що складається із структурно-функціональних блоків, які забезпечують спрямованість, вольову регуляцію, рефлексію та результативність екзистенційної активності. Серед основних складових цієї системи зазначається про самодисципліну, оптимістичність, життєстійкість, вміння концентруватися на цілях, орієнтація на майбутнє, активність та ініціативність і т. д. [6]. О. Матеюк до зазначеного переліку додає: інтерес до діяльності, мотивацію потреби в успіху, творчі здібності, вміння використовувати резерви середовища і т. д. [8].

Л. Дементій життєву успішність трактує як механізм регуляції та властивість особистості, які залежать від: аксіологічної орієнтованості, в якій базовим виступає прагнення до саморозвитку; рефлексивних та регулятивних умінь; наполегливості; допінг-ресурсів; умінь терпляче переносити труднощі; адаптації до довкілля; стимуляції прихованих ресурсів психіки; соціально-психологічних якостей (толерантність, спостережливість, соціальний інтелект, лідерство) [4]. Автор наголошує, що ці якості є структурними елементами життєвої компетентності, разом із провідними потребами, цілями та цінностями виступають у різних формах соціальної активності, спрямованої на продуктивне особистісне самоствердження.

В дослідженнях І. Вернудіної серед психологічних детермінант успішності зазначається про винахідливість, працездатність, інтелект, креативність, оптимізм, сміливість, рішучість, високу самооцінку та позитивне самовідношення, уміння визначити найбільш сприятливі напрямки саморозвитку [1].

Розглядаючи чинники акмеологічного потенціалу особистості В. Гальченко запропонував складну динамічну систему, компоненти якої, на наш погляд, експліковані в технологічну складову успішності. Мова йдеться про мотиваційно-ціннісні, рефлексивно-оціночні, когнітивно-операціональні елементи досяжної активності. Також

автор підкреслює вплив соціокультурних умов на вибір і способи досягнення життєвих цілей, зазначає про роль темпераменту, характеру, загальних та спеціальних здібностей, життєвої позиції, вироблених стратегій в продуктивних екзистенціях [2].

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми засвідчує, що життєва успішність є складним феноменом, в структурі якого виділяються дві базові характеристики: онтологічність та технологічність. Онтологічність пов'язують із екзистенційними процесами, що описуються категоріями: «буття», «існування», «життєтворчість», «смісл життя», «соціокультурне середовище» і т. д., тоді як технологічність ідентифікує успіх в особистісній парадигмі, робить його залежним від психологічних якостей. Найбільший пріоритет при вивченні даного питання надається внутрішньо особистісним характеристикам (якостям, властивостям), проте дані характеристики представлені у великій різноманітності і залежать від авторської позиції, що ускладнює розуміння життєвої успішності та виділення найбільш чітких показників та критеріїв її визначення. Технологічність та онтологічність є несуперечливими взаємодоповнюючими психологічними ознаками, які синтезують уявлення про особистість в цілісному контексті конструювання, прогнозування та здійснення життя як індивідуально-особистісного проекту, що ґрунтується на розвиненій самосвідомості та необхідних психологічних якостях.

Список літератури:

1. Вернудіна І. Психологічні чинники успіху: спроба компаративного аналізу. *Освіта і управління*. 2010. № 2/3. С. 86–91.
2. Гальченко В. Чинники розвитку акмеологічного потенціалу майбутніх педагогів дошкільної освіти. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Київ, 2014. Вип. 33. С. 113–120.
3. Деева Н.А. Жизненная успешность: механизм, свойство, состояние. Контексты понимания. *Современные исследования социальных проблем*. 2017. Т. 8. № 11. С. 22–46
4. Дементий Л.И. К поиску личностных оснований достижения успеха. *Личность. Культура. Общество*. 2004. Вып. 4 (24). С. 249–258.
5. Ільїна Ю. М. Психологічна модель успішності в кризові періоди: онтологія проблематики. URL: <http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2008/6.htm>.
6. Логвинова Т. Г. Жизненная успешность как психологический феномен. *Образование и общество*. 2016. Т. 3. № 98. С. 75–80.
7. Мазилова Г. Б. Соціально-психологічні проблеми успіху і успішності. *Актуальні проблеми психології*. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 29–30. Київ, 2010. С. 129–136.
8. Матеюк О. А. Успішність особистості: сутність та зміст феномена. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_4_31.
9. Поліванова О.Є. Взаємозв'язок уявлення про успіх та соціально-психологічних характеристик особистості у сучасній молоді *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. № 1099. Вип. 54. С. 19–22.
10. Психология жизненного успеха / Л. В. Сохань, Е. И. Головаха, Р. А. Ануфриева, О. Н. Балакирева, В. В. Очеретяный. Киев : Ин-т социологии НАН, 1995. 150 с.
11. Тернер. К. Мы рождены для успеха. М., 2001. С. 37.
12. Ямницький В. М. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 145–152.

Datsenko O.A. PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF PERSONAL SUCCESS IN LIFE

The article is devoted to the problem of success in life, which is particularly acute in our country today. The importance of its research in both conceptual and pragmatic aspects is emphasized. Analysis of the problem of explanation and categorical certainty of success proves its wide representation in various psychological theories. An attempt is made to systematically model the phenomenon taking into account the principle of determinism; its interpretation from the point of view of multivariate specificity; study of structural components and personal determinants. It is determined that success in life is a metasystem formation of a dual nature, characterized by technological and ontological. Technological "appeals" to the content of the individual, his experience and qualities, which act as psychological catalysts for success; initiates the question of determining the internal means that ensure the productivity of existential processes. It is a reflection of personal maturity and competence, reveals a person as a bearer of experience and properties necessary for productive life. Emphasis is placed on the complexly structured nature of technology, integration of various mental elements, using which a person is capable of conscious, responsible and effective development of his life and self-organization. The importance of personal qualities, characteristics and properties as intersubjective predictors of success in life is emphasized. It is noted about the role of motivational-value, reflexive-evaluative, cognitive-operational components in the processes of achievable activity. Prospects for further scientific research are outlined. The need to create a coherent theoretical model of the phenomenon in the personal paradigm is emphasized.

Key words: success, manufacturability, determination, psychological properties, attainable activity.